

SIR JOHN BOWRING, A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM BARÁTJA

Bánhegyi Zsolt

az MTA Könyvtára számítógépközpontjának vezetője – zsolt@vax.mtak.hu

Grétsy László a Kossuth rádió *Édes anyanyelvünk* című műsorának egyik, 2002. nyarán sugárzott adásában idézte Sir John Bowring (1792–1872) angol filológus és diplomata híres leírását a magyar nyelvről. Ezt a rövidke szöveget a nyelvvel hivatásszerűen foglalkozók és nyelvünk szerelmesei ismerik, ám talán érdemes az eredeti angol szöveg fordításaként közkezen forgó néhány szövegváltozathoz legalább kettőt szemügyre venni. Íme az egyik:

„A magyar nyelv a régmúltba vezet. Nagyon sajátos módon fejlődött, és szerkezete ama távoli időkre nyúlik vissza, amikor a legtöbb európai nyelv még nem is létezett. Ez egy olyan nyelv, melynek logikája és matematikája, a feszített húr erejének kezelhetőségével és rugalmasságával bír. Az angol ember büszke lehet, hogy nyelve magán hordozza az emberiség történetét. Eredete kimutatható, láthatóvá tehető benne az idegen rétegek, melyek a különböző népekkel való érintkezés során rakódtak egybe. Ellenben a magyar nyelv olyan, mint a terméskő, egy tömbből van, amin az idő vihara egyetlen karcot sem hagyott. Nem naptár ez, amely a korok változásához alkalmazkodik. E nyelv a legrégebb és legdicsőségesebb emlékműve a nemzeti önállóságnak és szellemi függetlenségnek. Amit a tudósok képtelenek megfejtetni, azt mellőzik. A nyelvészetben csakúgy, mint a régészetben. A régi egyiptomi templomok alapjai, amelyek egyetlen kőből készültek, nem magyaráz-

hatók. Senki sem tudja, honnan származnak, melyik hegyből szerezték a csodálatos képződményt, vagy miként szállították és emelték helyére, a templomokban. A magyar nyelv kialakulása ennél sokkal bámulatosabb. Aki ennek titkát megoldja, az isteni titkot fogja kifejteni: »Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala Istennél, és Isten vala az Ige.«¹ (<http://hjem.get2net.dk/hamv.laz/MagyNyelv.html>)¹

Nézzünk egy másik változatot:

„A magyar nyelv eredete nagyon messzire megy vissza. Rendkívül különleges módon fejlődött, és struktúrája visszanyúlik arra az időre, mikor még a jelenleg Európában beszélt nyelvek nem léteztek. Egy olyan nyelv, mely szilárdan és határozottan fejlesztette magát, matematikai logikával, harmonikus összeilleszkedéssel, rugalmas és erős hangzatokkal. Az angol ember büszke lehet anyanyelvére, mely az emberiség történelmére és múltjára utal. Az eredetén meglátszik az a különböző nemzetektől származó réteg, melynek összességéből kialakult. Ezzel szemben a magyar nyelv egy tömör kődarab, melyen a viharok a legcsekélyebb karcot sem hagyták. Nem olyan, mint egy naptár, mely a korrallal változik. Nincs szüksége senkire, nem kölcsönöz, s nem von vissza, nem ad és nem vesz el senkitől. Ez a nyelv a legrégebb, a legdicsőségesebb monumentje egy nemzeti

¹ A „Koppenhágai Hamvas Béla Klub: Szabadulóművészeti Front” honlapján.

egyeduralomnak és szellemi függetlenségnek. Amit a tudósok nem tudnak megoldani, elhanyagolják, úgy a nyelv kutatásban, mint a régészetben. Az egyiptomi templomok mennyezete, mely egyetlen szikladarabból készült, megmagyarázhatatlan. Senki sem tudja, honnan származik, melyik helységről hozták ezt a furcsa, bámulatos tömeget. Hogyan szállították, és emelték fel a templom tetéjére. A magyar nyelv eredete ennél sokkal csodálatosabb fenomén. Aki megoldja, isteni titkot fog analizálni, és a titok első tézise ez: kezdetben vala a szó, és a szó Istennél volt, és a szó lett az Isten.” (http://www.morpheus.hu/idezetek/bo/haza_i.htm)²

Lássuk most a magyar szöveg *angol* változatát:

The Hungarian language goes far back. It developed in a very particular manner and its structure reaches back to times, when most of the now spoken European languages did not even exist. It is a language which developed steadily and firmly in itself, and in which there is logic and mathematics with the adaptability and malleability of strength and chords. The Englishmen should be proud that his language indicates an epic of human history. One can show forth its origin; and alien layers can be distinguished in it, which gathered together during the contacts with different nations. Whereas the Hungarian language is like a rubble-stone; consisting of only one piece, on which the storms of time left not a scratch. It's not a calendar that adjusts to the changes of the ages. It needs no one, it doesn't borrow, does no buckstering, and doesn't give or take from anyone. This language is the oldest and most glorious monument of a national sovereignty and a mental independence. What scholars cannot solve, they ignore. In philosophy it's the same way as archeology. The floors of the old Egyptian temples, which were made out

² A *Mátrix* című film kultuszát tápláló, intellektuális honlapon (a doménnévben szereplő Morpheus a *Mátrix* egyik kulcsszereplője).

of only one rock, can't be explained. No one knows where they came from, or from which mountain the wonderous mass was taken. How they were transported and lifted to the top of the temples. The genuineness of the Hungarian language is a phenomenon much more wonderous than this. He who solves it shall be analyzing the Divine secret; in fact the first thesis of this secret: "In the beginning there was Word, and the Word was with God, and the Word was God." (<http://www.mcmlove.nl/english/articles/hungarian/bowring.htm>)³

Tudnivaló, hogy Sir John Bowring az első angol nyelvű magyar versantológia (*Poetry of the Magyars*, 1830) összeállítója, s ezzel mindenképpen a magyarság nagy barátjaként tekintünk rá, a magyar kultúra külföldi úttörői közé számítjuk (Bowring, 1830). A mű dedikációja galánthai Eszterházy Pál hercegnek, a londoni osztrák-magyar követnek szól. Annyi filológiai pontosítást azért már itt kell tenni, hogy a fent idézett magyar nyelvű szövegvariánsok eredetije nem egyetlen ősforrás. Végvári József, a KLTE oktatója szerint az első bekezdés való a *Poetry of the Magyars* című műből.⁴ Végvári megjegyzése helytálló, hiszen ezt az eredeti angol kiadás vizsgálata megerősíti. A magyar szövegre „hajazó” részeket idézzük a Bowring-féle antológiából:

„The Magyar language stands afar off and alone. The study of other tongues will be found of exceedingly little use towards its right understanding. It is moulded in a form essentially its own, and its construction and composition may be safely referred to an epoch when most of the living tongues of Europe either had no existence, or no influence on the Hungarian region.” (A magyar nyelv magában áll, a messzeségben. Más nyelvek

³ A magyarság egyik holland szimpatizánsának, Marjan Meijemnek a honlapján.

⁴ Végvári József megjegyzését a már fentebb idézett dániai magyar honlap közli: <http://hjem.get2net.dk/hamv.laz/MagyNyelv.html>

tanulmányozása vajmi kevés haszonnal jár, ha ezt a nyelvet próbáljuk igazában megérteni. Lényegében egyedülálló nyelvi öntőformája van, szerkezete és felépítése oly múltba vesző időkre mutat, amikor Európa legtöbb nyelve még nem is létezett, vagy nem volt hatással a magyar vidékre.) (Bowring 1830. Preface, p. vi)

„After a long period of inertness and almost of oblivion, the language and literature of Hungary seem starting into a new and vigorous existence. A band of distinguished writers have appeared with the present generation, whose privilege it has been at once to will and to effect the regeneration of their native idiom, which had been sinking under the indifference of some and the attacks of others. Its history has been marked by many vicissitudes. Originating in an age too remote to be defined or even discovered, and receiving from time to time infusions from the various tribes and tongues who have visited or been visited by the Magyar race, it has yet retained all its essential peculiarities, and offers to the inquirer some of the most curious topics of research.” (Az emyedség és csaknem teljes feledés hosszú időszaka után Magyarország nyelve és iroclalma új, erőteljes életre kel. A mostani nemzedékkel seregnyi kiemelkedő író tűnt föl, akiknek előjoga lett anyanyelvük megújításának akarása és végrehajtása egyaránt, mely nyelv egyesek közönye és mások támadásai miatt régóta süllyedésre volt kárhóztatva. E nyelv történelmét megpróbáltatások és gyötrelmek kísérték. Eredete olyan derengő korba nyúlik vissza, amely ma már körül sem írható, s időről időre frissítést nyert törzsektől és nyelvektől, amelyek a magyar fajt meglátogatták, illetve amelyeket az meglátogatott, lényeges egyediségét a nyelv mégis megőrizte, s a megfigyelő számára a legérdekesebb kutatási témát szolgáltatja.) (Bowring 1830. Introduction, p. iii).

Látnivaló, hogy amíg az Előszó idézett szövege teljesen beleillik a mai, közkezen

forgó változatokba, addig a Bevezetésből származó szövegrész jórészt csupán értelmileg tartalmaz azokra utalást. A Bowringnak tulajdonított szöveg egy része tehát nem a nevezetes antológiából származik. Végvári szerint a hiányzó rész valamiféle buzgó mitizálási képződmény, amelynek nincs köze az angol diplomatához. Mégis, ha a szöveg szinkretikus, akkor a nem ismert része honnan ered? Hol van a hiányzó láncszem? Egy amerikai magyar kutató, Radics Géza segítségével – személyes közlése alapján – a forrás nyomára bukkantam Ács Tivadar: *Akik elvándoroltak* című művében. (Ács, 1940).⁵ A Himalája magányos magyar lovasáról írt fejezet Berzenczey Lászlót mutatja be,⁶ aki Ázsiában találkozott Sir John Bowringgal. Idézzünk a könyvből:

„Berzenczey Hongkongban igen jó barátságba került Sir John Bowringgal, az angol nagykövettel. Az amerikai konzul hozta össze vele. Bowri[n]g régebben Kínában képviselte hazája érdekeit. Az angol miniszter igen tudós férfi volt s többek között a magyar nyelvet is tanulmányozta. Ez idő tájt Petőfi verseit fordította angolra. Bowri[n]g szívéllyességgel fogadta Berzenczeyt és számos estét töltöttek együtt. Régebben járt Magyarországon is és mutatott neki egy vendégalbumot, amelyben gróf Széchenyi, Baththyány, Károlyi, Horvát, Döbrentei és más előkelő magyar személyiségek neve is előfordult.

⁵ Ács „kalandozó” magyarokról, külföldre szakadt vándorokról rajzol érdekfeszítő portrékat, köztük az Új-Guineába tévedt Fenichel Sámuelről, Jetting Károlyról, a magyar Robinsonról, és a perui hittérítőről, Zakarjás Jánosról.

⁶ Ács jellemzése szerint Berzenczey „a magyar szabadságharc egyik leghősibb jelleme”, Kossuth egykori tábornoka és „névének méltó fegyverhordozója”, a híres agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés összehívója, aki Világos után menekült, bejárta a fél világot majd hazatért és 1884-ben halt meg, s „akinek ismeretlen neve nem kisebb jelentőségű a földrajzi felfedezések történelmében, mint Sven Hediné és akik utána jöttek. A Pamír, Taklamakán, Tien San, Dzsungária és Karakorum igazi hőse magyar ember volt, a magányos lovas Berzenczey László”. (Ács. 1940. 260.)

Az angol követ híres nyelvtudós volt, s a magyar nyelvnek őszinte bámulója. Önönmagából következetesen és szilárdan alkotott beszédnek jellemezte, amelyben logika van, sőt matézis, az erő, a hangzat minden hajlékonyságával és formázhatóságával. Szerinte az angol legyen büszke arra, hogy az ő nyelve az emberi történelem époszát tünteti fel. Ki lehet mutatni eredetét, kivehetők, szétválaszthatók benne az idegen rétegek, melyek különböző népekkel való érintkezés idején rávakolódtak. A magyar nyelv egyetlen darabból álló terméskő, melyen az idők viharai karcolást sem ejthettek. Nem az idők változásától függő kalendárium. Nem szorul senkire, nem kölcsönöz, nem trafikál, nem ad, nem vesz senkitől. Nyelvünk nemzeti önállóságunknak, szellemi függetlenségünknek legrégebb, legfényesebb élő emléke. Amit a tudósok nem tudnak megmagyarázni, azt mellőzik. Ez a nyelvészetben is így van, ép úgy az archeológiában. Az egyiptomi régi templomok egyetlen kőből készült padlatait sem tudják megmagyarázni. Honnan, melyik hegységből vágták ki e csodálatos tömeget, miként szállították le, vagy emelték fel egy templom tetejéig? A mi nyelvünk eredetisége ennél csodálatosabb tünemény. Aki megfejti, az isteni titkot fogja boncolni, annak is az első tételét: »Kezdetben vala az Ige s az Ige vala az Isten s az Isten vala az Ige.« (Ács T. 1940. 239.)

Bowring magyar nyelvről szóló szövegének másik forrására tehát Berzenczeynél lelünk rá – Ács Tivadar közvetítésével. Ám nem kísérjük tovább a lebilincselő leírást, amely szerint Bowring számos módon támogatta Berzenczeyt Távol-Keleten, Indiában és Kínában történt utazásaiban, hanem visszatérünk a magyar költészet első angol nyelvű antológiájának keletkezési körülményeihez és Sir John Bowring szerepéhez a magyar kultúrtörténetben.

A *Poetry of the Magyars* rövid előszava (Preface) után maga a Bevezető (Introduction) három részből áll: 1.) On the Magyar

Language 2.) On Magyar Literature 3.) Biographical Sketches. Az 1. fejezet mai szemmel nézve is meglepően alapos áttekintést ad a magyar nyelvről; nem kevésbé szemléletes az irodalomról szóló 2. fejezet is; a 3. fejezet pedig rövid kis portrékat ad a fordított költőkről. Az antológia huszonhat magyar költő kb. száz versét tartalmazza, valamint hatvannégy magyar népdal angol nyelvű változatát.

Közismert tény, hogy Bowring az angolok szemében elsősorban az angolok távolkeleti kapcsolataiban alkotott-alakított emlékezeteset (Hong-Kong első kormányzója is volt) – ezért is kapta később a lovagi címet. Mint nyelvteljeség több európai nemzet népköltészetét tanulmányozta, az 1820-as évek második felében érdeklődéssel fordult a magyar költészet felé. 1828-ban az antológia összeállításához magyar írók segítségét kérte. Rummy Károly küldött neki nyelvtant, szótárt, értekezéseket. Vörösmarty is hírt ad a vállalkozásról a *Tudományos Gyűjtemény*-ben, 1828-ban. Ezt írja: »A tudós Angol, John Bowring Londonban legközelebb a magyar népdalokat fogja kiadni... továbbá szándékozik egy magyar antológiát is közre bocsátani angol fordítással...» (V. kötet, 124.) Döbrentei Gáborhoz is fordult Bowring népdalokért, népköltészeti anyagért: Bowring németül írt, Döbrentei pedig angolul válaszolt. Van egy megjegyzés Döbrenteinek Berzsenyihez írott egyik (1828. május 6.) levelében arra, hogy a Bowringnak írt levelet nem más, mint Széchenyi István gróf javította ki! Ezek szerint Stefi gróf lektorálta Döbrentei angol nyelvű levelét. Érdemes idézni Döbrentei szavait Berzsenyihez: »Isten veled. Nyájás dalt, balatoni dalt a pirospogás magyar leány ajakáról, kedves angolomnak, a szókének, kinek én, mivel németül roszul ira hozzám, inkább rosz angolban azt feleltem, hogy minekutána a német, sem az ő nyelve sem enyém, levelezzünk inkább egyinkén a magáén. Ki fogja enyémetek javítani gróf

Széchenyi István, mint ezt is tevé, mert ő, ugyan angol.” (Berzsenyi, 1842. 116.)

Egyébként Széchenyi 1832-ben – tehát már az antológia megjelenése után két évvel – találkozott Londonban Bowringgal, és nem volt jó véleménnyel róla. Panaszkodik, hogy szerinte Bowring szélhámos, és nem is tud magyarul. Nézzük Széchenyi naplójának 1832. október 9-i bejegyzését: „Bowring war bei mir - sieht aus, wie ein Schwindler; missfiel mir ganz ungemein.” (Bowring nálam járt – úgy néz ki, akár egy szélhámos, nagyon nem tetszik nekem.) (Széchenyi 1934. 310.) Valószínűleg Bowring társalogni nem is tudott, ám a *Poetry of the Magyars*, az antológia ihletett kommentáranyaga, az említett áttekintés a magyar nyelvről és irodalomról annyira alapos, lényegre törő és hozzáértésről tanúskodó, hogy Széchenyi elutasítása kissé igazságtalannak tűnik. Különben kettőjük viszonyában azért jellemzőbb az, hogy röviddel antológiája megjelenése után Bowring elküldte emlékkönyvét Széchenyinek, hogy írjon bele valamit. A gróf, engedve a kérelemnek, ezt írta bele: „A nemzetiség angyla összeköt minden nemesb embert, habár nyelvbe, hazája különböző is. S ím azért üdvözlek, mint a Magyaromak lelki rokonát. Éljen nemzetednek, éljen emberiségnek, mint eddig s hervadhatatlan babér zöldülőend boldog halántékid körül.” (Kropf, 1904)

Az antológia elkészítésében a reformkormás jeles alakjai is támogatták Bowringet. Toldy (Schedel) Ferenc saját német nyelvű antológiáját, a *Handbuch der ungarischen Poesie* (Pesth und Wien, 1828 – társszerző: Stettner György) című könyvet küldte Albionba. Majláth János *Magyarische Geschichte* (Stuttgart, 1825) című friss műve is nagy segítségére volt Bowringnak fordítói munkájában. A versfordítások Fest Sándor szerint főleg a német antológiák alapján készültek. A legnagyobb hatással Runy György Károly kéziratban maradt német antológiája, a *Magyarische Anthologie* volt Bowringra. (Ez a kéziratot emlék ma a British

Museumban található.) Az antológia szerkesztője-fordítója Toldy Handbuch...-jában a magyar eredetit is megtalálta, ezért időnként magyar szövegrészeket, sorokat illeszt be az angol nyelvű versek közé – időnként, valljuk meg, sok hibával és erősen eltorzítva (például az egyik népdalnál ezt írja: „Édes *bába* gyereki” – baba helyett...). Több forrás is utal arra a tényre, hogy a fordítási munkában Bowring segítséget kapott Majer Fidéltől, a londoni osztrák nagykövet, a már említett Eszterházy Pál herceg fiának nevelőjétől. Majemnek az antológia bevezetőjében mond köszönetet. (Varannai, 1961)

John Bowringot az Akadémia 1832. március 10-én külföldi levelező tagjává választotta – mellesleg épp egy napon Mezzofante Abbatéval, aki, ahogy a *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* fogalmaz, „professzor és könyvtárnok Bolognából”. (1. köt. 1831/32. [1835] 82.) Váratlan tény, hogy Bowring csak 1838-ban járt Magyarországon, bár ez a tartózkodás is szinte egyetlen estére szorítkozott. Pesti tartózkodásáról egyedül Bártfay László írt naplójában. (MNM Kéziratár, 1122 Quart. Hung.) Fest Sándor idéz ebből a naplóból: „Estefelől elmenénk Vörösmartyhoz, onnan vele a színházba. A magyar tudós társaság páholyába behozá Schédel Bowringot, és még két más angolyt. Bowring németül beszélt Vörösmartyval.” (Fest 2000. 395.) Valószínű, hogy Bowring már másnap tovább hajózott Bécs felé, mert nem ismerünk egyéb bizonyítékot itt-tartózkodásáról (és az antológia miatt már akkor nagyon ismert Bowringról bizonyára örömmel írtak volna a lapok, ha értesültek volna róla). Több évtizeddel később, 1866-ban Bowring (ekkor már: Sir John) még egy kötet erejéig a magyar költészethez fordul: kiadja Petőfi válogatott műveit angolul. (Bowring, 1866) A 240 oldalas mű ötvennégy vers, köztük a *János vitéz* fordítását tartalmazza. A Petőfi-fordítás szintén németből történt: ekkor Kertbeny Károly német nyelvű Petőfi-kötetét használta.

Bár voltak előzményei a magyarság bemutatásának a szigetországban, Bowring végül is irodalmi antológiájával úttörő szerepet vitt kultúránk megismertetésében. Követte őt Miss Julia Pardoe meg John Paget, aki Wesselényi Pollixénát feleségül véve Magyarországon, Erdélyben telepedett meg, és rendszeresen hírt adott itteni életéről honfitársai számára. Ne felejtjük továbbá Mrs. Catherine Gore *Hungarian Tales* című

összeállítását és az őt követők hosszú sorát – a magyarság külföldi hírvivői, kulturális követői megérdemlik, hogy számon tartsuk és olvassuk őket.

Kulcsszavak: *magyar nyelv, magyar irodalom története, angol-magyar kulturális kapcsolatok, magyar irodalom recepciója külföldön/Angliában, magyar irodalom angol fordításban*

IRODALOM

- Ács Tivadar (1940): *Akik elvándoroltak*. Budapest
- Berzsenyi Dániel (1842): *Összes művei*. III. köt. Buda
- Bowring, John (1830): *Poetry of the Magyars*. London.
- Bowring, John (1866): *Translations from Alexander Petöfi, the Magyar Poet*. Trübner & Co, London
- Fest Sándor (2000): *Skóciai Szent Margittól a Walesi bárdokig. Magyar-angol irodalmi kapcsolatok*. (szerk. Czigány Lóránt, Korompay János; Tóth Magdolna) Universitas, Budapest
- Gore Catherine (1829): *Hungarian Tales*. In 3 vols. Saunders and Otley, London
- Kropf Lajos (1904): Sir John Bowring. *Budapesti Szemle*, 120. 273-277
- Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. 1(1831/32)-17(1883/89)
- Széchenyi István, Gróf (1934): *Naplói*. IV. köt. Szerk. Vizsota Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- Toldy Ferenc – Stettner György (1828): *Handbuch der ungarischen Poesie* (Pesth und Wien Varannai Aurél. (1961): John Bowring and Hungarian Literature, *Acta Litteraria Acad. Sci. Hung.* 6. 105-148; 287-319

